"दूर्व्वानिशायुतो लेपः कण्डूपामविनाशनः ।
कृमिदद्रुहरश्चैव शीतपित्तापहः स्मृतः ॥ १ ॥
हरिद्रायाः पलान्यष्टौ षट्पलं हविषस्तथा ।
क्षीराढ़केन संयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं तथा ॥
पचेन्मृद्वग्निना वैद्यो भाजने मृण्मये दृढ़े ।
त्रिकटुत्रिजातकञ्चैव कृमिघ्नं त्रिवृता तथा ॥
त्रिफला केशरं मुस्तं लौहं प्रति पलं पलम् ।
संचूर्ण्य प्रक्षिपेत्तत्र कर्षमेकन्तु भक्षयेत् ॥
कण्डूविष्फोटदद्रूणां नाशनं परमौषधम् ।
प्रतप्तकाञ्चनाभासो देहो भवति नान्यथा ॥
शीतपित्तोदर्द्दकोठान् सप्ताहादेव नाशयेत् ।
हरिद्रानामतः खण्डः कण्डूनां परमौषधम्" ॥
इति हरिद्राखण्डः ॥ २ ॥
"अमृतवृषपटोलं मुस्तकं सप्तपर्णं
खदिरमसितवेत्रं निम्बपत्रं हरिद्रे ।
विविधविषविसर्पान् कुष्ठविष्फोटकण्डू
रपनयति मसूरीं शीतपित्तं ज्वरञ्च" ॥
इति अमृतादि ॥ ३ ॥ इति भैषज्यरत्नावली ॥
("द्विधा ते कोठपिड़का कण्डूगण्डान् प्रकुर्व्वते" ।
इति वाभटः ॥ * ॥ "चन्दननलदकृतमालनक्त-
मालनिम्बकुटजसर्षपमधूकदारुहरिद्रामुस्तानीति
दशेमानि कण्डूघ्नानि भवन्ति" ॥ इति चरकः ॥)

कण्डूकरी, स्त्री, (कण्डूं करोति इति । कण्डू + कृ + टः ।
स्त्रियां ङीप् ।) शूकशिम्बीवृक्षः । इति शब्द
चन्द्रिका ॥

कण्डूघ्नः, पुं, (कण्डूं हन्ति । कण्डू + हन् + टक् ।)
आरग्वधः । गौरसर्षपः । इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्डूतिः, स्त्री, (कण्डय + भावे क्तिन् । अलोपय-
लोपौ ।) कण्डूः । इति भरतहलायुधौ ॥ चुल्कनि
इति भाषा ॥ ("राज्ञ्या वप्यटदेव्याः स निर्दयैः सुर-
तोत्सोत्वैः । खण्डयामासकण्डूतिम् साप्यस्यार्थे-
षणां धनैः" ॥ इति राजतरङ्गिण्याम् । ५ । २८६ ॥)

कण्डूयनं, क्ली, (कण्डूय + भावे ल्युट् ।) कण्डूः । इति
हलायुधः ॥ (यथा, भागवते । ७ । ९ । ४५ ।
"यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि तुच्छं
कण्डूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम्" ॥)

कण्डूया, स्त्री, (कण्डू + "कण्ड्वादिभ्योयक्" ३ । ३ । १०२ ।
अप्रत्ययात् स्त्रित्वात् टाप् च ।) कण्डूः । इत्यमरः ।
२ । ६ । ५३ ॥

कण्डूरा, स्त्री, (कण्डूं राति । कण्डू + रा + कः । टाप् ।)
वृक्षविशेषः । आलकुशी इति भाषा । तत्पर्य्यायः ।
आत्मगुप्ता २ जड़ा ३ अव्यण्डा ४ प्रावृषायणी ५
ऋष्यप्रोक्ता ६ शूकशिम्बिः ७ कपिकच्छुः ८
मर्कटी ९ । इत्यमरः । २ । ४ । ६ ॥ अजहा १०
अव्यण्डा ११ कण्डूरा १२ शूकशिम्बी १३ शूक-
शिम्बा १४ कपिकच्छुः १५ । इति तट्टीका ॥ ऋ-
षभः १६ स्वगुप्ता १७ । इति रत्नकोषः ॥

कण्डूलः पुं, (कण्डू + अस्त्यर्थे + लच् । कण्डूतिकारक-
त्वात् तथात्वम् ।) शूरणः । इति राजनिर्घण्टः ॥
कण्डूयुक्ते त्रि ॥

कण्डोलः, पुं, (कड़ि + बाहुलकात् ओलच् ।) नल-
वंशादिरचितधान्यादिस्थापनपात्रम् । डोल् इति
भाषा । तत्पर्य्यायः । पिटः २ । इत्यमरः ।
२ । ९ । २६ ॥ पिटकः ३ पेटकः ४ । इति
भरतः ॥ उष्ट्रः । इत्युणादिकोषः ॥

कण्डोलकः, पुं, (कड़ि + बाहुलकादोलच् । स्वार्थे-
कन् ।) कण्डोलः । इति हेमचन्द्रः ॥

कण्डोलवीणा, स्त्री (कण्डोल इव वीणा । कण्डोलस्य
वीणा वा ।) चण्डालवीणा । केँड़ा इति ख्याता ।
तत्पर्य्यायः । चाण्डालिका २ चण्डालवल्लकी ३ ।
इत्यमरः । २ । १० । ३२ ॥ चण्डालिका ४ कटोलवीणा
५ । इति भरतः ॥

कण्डोली, स्त्री, (कण्डोलस्तदाकारोऽस्त्यस्याः । अर्श
आदित्वात् अच् + गौरादित्वात् ङीष् ।) कण्डो
लवीणा । इतिशब्दरत्नावली ॥

कण्ड्वोघः, पुं, (कण्डूनामोघः संघोयस्मात् शूककीट-
स्पर्शे कण्डूबहुलत्वमिति प्रसिद्धेस्तथात्वम् ।) शूक
कीटः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ शूयापोका इति
भाषा ॥

कण्वं, क्ली, (कण्यते अपोद्यते इति । कण् + क्वन् ।)
पापम् । इति मेदिनी ॥

कण्वः, पुं, (कण् + क्वन् ।) मुनिविशेषः । इति
मेदिनी ॥ स तु पुरुवंशजाताप्रतिरथनामक्षत्रिय-
पुत्त्रः । यथा,—
"सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः ।
तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्या द्विजातयः" ॥
इति श्रीभागवते । ९ । २० । ६ ॥ (अपर ऋषिभेदः ।
अनेनैव मुनिशार्दूलेन यजुर्व्वेदीयकाण्वशाखा प्र-
णीता । यथा, यजुर्व्वेदे १७ । ७४ ।
"यामस्य कण्वोऽदुहत् प्रपीनां
सहस्रधारां पयसा महीं गाम्" ॥
तथा, भागवते च १२ । ६ । ७४ ।
"यजुर्भिरकरोच्छाखा दशपञ्चशतैर्विभुः ।
जगृहुर्वाजसन्न्यस्ताः काण्वमाध्यन्दिनादयः" ॥
अयन्तु कश्यपवंशोद्भवः शकुन्तलायाः प्रतिपालक
पिता । यथा, महाभारते १ । शाकुन्तले । ७० । ३० ।
"महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम्" ॥
एतस्य सविस्तरन्तु तत्रैव ७१ अध्याये द्रष्टव्यम् ।
अयमेव गोत्रप्रवर्त्तकः । ऋग्वेदे १ । ४४—५०
सूक्तेषु ऋषिगोत्रप्रवर्त्तक कण्ववृत्तान्तमवध्येयम् ॥
कण्व इत्यस्यार्थः कण्वः सुखमयः तत्त्वविद्याप्र-
भावात् नत्वयं संसारजन्यसुखमयः नहि तत्त्व-
ज्ञानिनां क्वचित् संसारासक्तिः अविद्याधर्म्मा-
भावादिति नीलकण्ठः । विद्या क्रियाकुशलः
मेधावी च । इति ऋग्वेदभाष्यकृद्दयानन्दः ॥
स्वनामाख्याततीर्थविशेषः । यथा, महाभारते ।
३ । ८२ । ४४ ।
"कण्वाश्रमं ततो गच्छेद् श्रीजुष्टं लोकपूजितम् ।
धर्म्मारण्यं हि तत्पुण्यमाद्यञ्च भरतर्षभ !" ॥)

कतः, पुं, मुनिविशेषः । इत्युणादिकोषः ॥ (अयन्तु
विश्वामित्रपुत्त्रानामेकतमः । कं जलं शुद्धं तनोति
कं + तन + ड ।) कतकवृक्षः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

कतकः, पुं, (तक् + हासे + बाहुलकाद्वः । कस्य
जलस्य तकः हासः प्रकाशः प्रसाद इति यावत्
अस्मात् ।) वृक्षविशेषः । निर्म्मली इति भाषा ।
तत्पर्य्यायः । अम्बुप्रसादः २ कतः ३ तिक्तफलः ४
रुच्यः ५ छेदनीयः ६ गुच्छफलः ७ कतफलः ८ ति-
क्तमरिचः ९ ॥ अस्य गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् ।
उष्णत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । रुचिकारित्वम् । कृमि-
दोषशूलदोषनाशित्वञ्च । तस्य वीजं अम्बुप्रसाद-
नम् । इतिराजनिर्घण्टः ॥ (यथा, मनुः । ६ । ६७ ।
"फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् ।
न नामग्रहणादेव तस्य वारिप्रसीदति" ॥
"पयः प्रसादि कतकङ्कतकं तत्फलञ्च तद् ।
कतकस्य फलं नेत्र्यं जलनिर्म्मलता करम् ।
वातश्लेष्महरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु" ॥
इति भावप्रकाशः ॥)

कतफलः पुं, (कं जलं तनोति प्रसन्नं सम्पादयति ।
क + तन् + ड । तादृशं फलमस्य ।) कतकवृक्षः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

कतमालः, पुं, (तम + घञ् ह्रस्वः । कस्य जलस्य तमाय
शोषणाय अलति पर्य्याप्नोति । क + तम + अल्
+ अच् ।) अग्निः । इति शब्दमाला ॥ कचमालः
खतमालश्च पाठः ॥

कति, त्रि, (का सङ्ख्या किं परिमाणं वा एषां
"किमः सङ्ख्यापरिमाणे डति" ५ । २ । ४१ ।
इति डति ।) कियत्परिमाणम् । इति व्याकरणम् ॥
कत इति भाषा । (यथा, अथर्व्ववेदे १० । २ । ४ ।
"कति देवाः कतमे त आसन् य उरोग्रीवाश्चिक्युः
पुरुषस्य कतिस्तनौ व्यदधुः कः कफोड़ौ कति-
स्कन्धान् कतिपृष्ठी रचिन्वन्" ॥ पुं । विश्वामि-
त्रस्य पुत्त्राणामेकतमः । यद्वंशोद्भूत सूत्रकृत्
कात्यायनर्षिः ॥)

कतिपयः, त्रि, (किम् + डति कति अयक् पुक् च ।)
कति । इति व्याकरणम् । कतकगुलि इति भाषा ।
(यथा, मेघदूते २५ ।
"सम्पत्स्यन्ते कतिपयदिनस्थायिहंसादशार्णाः" ॥)

कत्तृणं, क्ली, (कद् कुत्सितं तृणं इति । अत्र कद् स्वार्थे
कोः कदादेशः "तृणं च जातौ" । ६ । ३ । १०३ ।)
सुगन्धितृणविशेषः । रामकर्पूर इति ख्यातम् ।
तत्पर्य्यायः । पौरम् २ सौगन्धिकम् ३ ध्याम ४ देव-
जग्धकम् ५ रौहिषम् ६ । इत्यमरः । २ । ४ । १६६ ॥
सुगन्धम् ७ तृणशीतम् ८ सुशीतलम् ९ । इति
रत्नमाला ॥ रोहिषतृणम् १० कात्तृणम् ११
भूति १२ भूतिकम् २३ श्यामकम् १४ ध्यामकम्
१५ पूति १६ मुद्गलम् १७ देवदग्धकम् १८ ।
अस्य गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । कफशस्त्र-
शल्यादिदोषबालग्रहविनाशित्वञ्च । इति राज-
निर्घण्टः ॥ (तुवरत्वम् । हृत्कण्ठव्याधिपित्तास्र-
शूलकासज्वरनाशित्वञ्च । इति भावप्रकाशः ॥)
पृश्निः । इति मेदिनी ॥ चाकुलिया इति भाषा ।

कत्तोयं, क्ली (कु कुत्सितं तोयं यत्र ।) मद्यम् । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

कत्थ, ङ श्लाघे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वां—आत्मं-
सकं—सेट् । क्वचित् अकं च ।) दन्त्यवर्गाद्योपधः ।